

UYQURLAR

A.UYGURLAR'IN SİYASİ TARİHİ:

1.Uygur Adı: Milattan önce üçü yüzyıldan beri bilinen Uygurlar çeşitli adlarla anılmışlardır.

-Onlar kendilerini "Uygur Türkleri" olarak bilmişlerdir.

-Göktürk kitabelerinde:"Dokuz Oğuz" olarak adlandırılmışlardır.

-Ayrıca Çinliler tarafından değişik adlar almışlardır: Hoi-ho,Vei-ho,Yüen-ho,Çento(Başı Sarıklı),Hu-Hey-Hu,Wei-wu er (Uygur karşılığı)

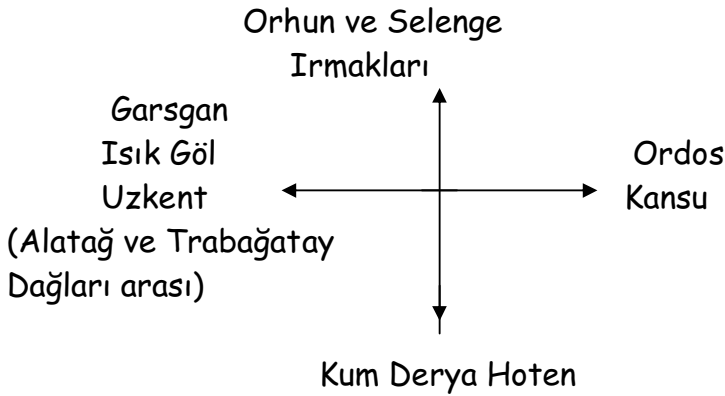
2.Kökenleri:Uygurlar'ın kökenleri hakkında iki önemli idda vardır:

a)Uygurlar,Kuzey Asyalıdır.Moğolistan'dan güneye inerek Çin Türkistanı'na,Çin'in sınırlarındaki yerlere yerleşmişlerdir.

b)Uygurlar,Çinlilere bağlı kalan ayrı ayrı Türk boylarından türemişlerdir.

*****Orta Asya'ya yayılmış olan Tölesler boyu olarak karşımıza çıkarlar.**

3.Uygurlar'ın Anavatanı:

4.Kurulmadan Önce(744'den önce):

- Orhun,Selenge Irmakları arasında yaşıyorlardı.
- Siyasi birlik sağlanıncaya dek türk boyları arasında büyük bir genişleme kaydettiler:

I)Hun İmparatorluğu Federasyonu(önemli görevler aldılar)

II)Tabgaç Devleti Federasyonu(7 boyla katıldılar)

III)Göktürk İmparatorluğu Federasyonu(50 boy ile katıldılar)

- Göktürk İmparatorluğu'nun parçalanmasından sonra 744'de Göktürk İmparatorluğu yerine Uygur Devleti kurulmuştur.

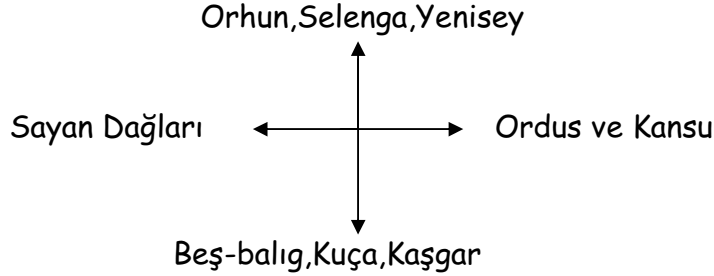
5.Birinci Uygur Devleti:

Kurucusu: Kutluk Bilge Kül Kağan (Boyla Kaan, Dokuz Boyun Padişahı)

Başkent: Karabalagasun (Ordu_Balık)

a) Moyen Çur: (747-759)

- Sınırları dört yönde genişletmiştir:

***Sonuç: Turfan Bölgesiyle Uygurlar arasındaki ilişkiler Kaşgar, Beş-balıg, Kuça gibi şehirlerin alınmasıyla başlamıştır.

- Çinlilere An-luşan adlı generalin isyanının bastırılmasında yardım etti.

***Sonuç: Uygur tüccarlarına Çin kapıları bu yardım karşılığında açılmıştır.

- Güçlenmekte olan Tibet'e karşı tedbir alınmıştır.
- Şehirleşme eğilimleri başlamıştır.

***Sonuç: Ordu-Balıg adında bir şehir kurulmuş ve bu şehir başkent yapılmıştır. (757)

- Moyen Çur'un Göktürk yazısıyla yazılmış yaptıklarını anlatan bir kitabesi vardır. (Şine-usu Gölü yakınında bulunmuştur.)

b) Böğü Kaan: (759-779)

- Siyasi ve dini alanda gelişmelerde bulunulmuştur.

- Bir tüccar ve şehirli dini olan Mani Dini kabul edilmiştir.

Neden: Türklerin dini yönden Çinlilerle olan alakasının kesilmesinin istenmesi

Sonuç: -Uygurların savaşçı ruhu (cesaret ve savaşçılık yetenekleri) zayıflamıştır.

-İlim, sanat ve edebiyatta ilerlemeler kaydedilmiştir.

- Çin'de baş gösteren isyanların bastırılması amacıyla sık sık Çin'e girilmiştir.

***Sonuç: Çine Uygurlara ticaret serbestliği tanınmıştır.

- Böğü Kaan eskiden beri süre gelen Çin'in zapt edilemeyeceği inancını yıkmak için Çini ele geçirmek istedi. Ancak bu girişime karşı gelen veziri ve yeğeni olan Baga Tarkan tarafından öldürüldü. (779)

***Öldürme nedeni: Baga Tarkan Çin'in de geçirilebileceğine inanıyordu; ancak bu geniş ve kalabalık ülkeyi idare etmenin çok zor olduğu fikrindeydi. Ayrıca Türkler bu kalabalık ülkede kolayca eritilebilirdi.

⇒ Böğü Kaan'ın ölümünden sonraki Kaanlar zamanında Uygur devleti kabileler arasında huzursuzluklar başladı :

I) Baga Tarkan (Alp Kutluk Bilge Kaan): (779-789)

II) Külüg Bilge Kaan: (789-790)

III) Kutluk Bilge: (790-795)

c) Kutluk Kaan (795-805) & Külüg Bilge (805-808):

- Huzur dönemi başlamıştır.
- İktisadi faaliyet gelişti.

- İç Asya'nın önemli ticaret şehirleri işgal edildi.

d)Alp Bilge Kaan:(808-821)

- Dış siyaset yönünden sakin bir süreç yaşandı.

e)Bulmus Küçlük Bilge:(821-824)

- Karabalasagun Kitabesi'ni diktirmiştir.
- Tibetli saldırıları durdurulmuştur.
- Ticaret gelişmiştir.

⇒ *Alp Bilge Kaan'dan sonra ülkede karışıklıklar baş göstermiştir:*

I)Alp Bilge (824-832)

II)Alp Külüg Bilge Kaan (832-839)

Yıkılış: Kültü ticaret yönünden gelişen Uygurların savaşçı yönleri zayıflamıştı.840 yılında Kırgızların Uygurlar'a hücum ederek Kaan'ı öldürüp Karabalgasun'u zaptettiler. Böylece Hun,Tobgaç ve Göktürklerden sonra siyasi sahnede 95 sene varolan Uygur Devleti sona erdi. Uygurlar çeşitli yönlerde dağılmak zorunda kaldılar.

→**Doğu Türkistan'a Göç Eden Boylar(batı):**

- Turfan ve Karaşar şehirlerinin civarına yerleştiler.
- Turfan Uygur Devleti'ni kurdular.
- Tarım ve ticaretle uğraştılar.
- Karahanlılarla(Müslümanlık,Uygurlar (mani ve Budizm) arasında din yayma çatışmaları oldu.
- 1209'da Moğol Egemenliğine girdiler
- Şu an Çin'in Uygur Özerk bölgesinde yaşamaktadırlar.

→**Çin'in Kansu Bölgesine Göç Eden Boylar(güney):**

- Çin'in Kansu Bölgesi'nde yerleştiler.
- Sarı Uygurlar adında bir devlet kurdular.
- Budizm'i kabul etmiş ;ticaret ve medeniyet alanında çok gelişmişlerdir.
- 940 yılında Kitanların,1028 yılında Tangutların,1226 yılında Moğolların egemenliği altına girmişlerdir.
- Günümüzde Çin'in kuzey bölgelerinde yaşamaktadırlar.

6.Uygur Devleti'nin Diğer Asya Devletlerinden Ayrılan Özellikleri:

- Orta Asya'da kurulan devletler içinde ilk yerleşik yaşama geçen Türk Devleti'dir.
- İlk şehir kuran Türk topluluğudur.(**Moyençur Han zamanında Ordu-Balığ şehri**)
- Orta Asya dışında gelişen ve Orta Asya'ya giren ilk yabancı din olan Mani dinini benimseyen ilk Türk toplumdur.
 - ***Sonuç:Uygurların savaşçı yeteneğini kaybetmelerine sebep oldu.
- Tarım ve ticaretle uğraşmışlardır.
 - ***Sonuç:Bakımlı modern şehirler kuruldu.
- Kendilerine özgü 14-18 harfli Uygur Alfabetini kullanmışlardır.

- Çinlilerle etkileşme sonucu bugünkü matbaanın temeli olan hareketli harf sistemini geliştirmişlerdir.

***Sonuç: Bu durum bilim ve tekniğe ait buluşların etkileşim yoluyla geliştiğine bir kanıt sayılabilir.

- Kanallar açarak modern tarım yapmışlar, üzüm bağları kurarak, şarap üretmişlerdir.
- Turfan ve Karaşar'da İngiliz, Alman, Fransız, Rus bilginlerinin yaptığı araştırmalar ve kazılar sonucunda ;bu bölgede en eski ve ileri Türk uygarlığının yaratıldığını görmüşlerdir. Kazılardan heykeller, minyatürler, çiniler, kumaş parçaları ve duvar resimleri çıkmıştır.

B. UYGUR DEVLETİNDE KÜLTÜR VE MEDENİYET:

1. Devlet Yönetimi:

a) Devleti Olusturan Unsurlar:

- Bağımsızlık
- Ülke(ulus)
- Millet(bodun)
- Hakimiyet
- Teşkilat

b) Hükümdar:

→ • Hükümdarlar kan, han ve kağan gibi çeşitli ünvanlarla isimlendirilmişlerdir.

• Bir devletin başında bulunan kişinin hükümdarlığını göstermek için bir takım semboller kullanılmaktaydı. Bunlara hükümdarlık alametleri denilmektedir: otağ(hakan çadırı), örgin(taht), tuğ, davul, kotuz gibi.

• Yönetimde hükümdar eşleri de söz sahibi idiler. Hükümdarlar törenle kağan ünvanını alırken, eşi de katun ünvanını almaktaydı.

→ • Türk kağanın Tanrı tarafından verilmiş özelliklere sahip olması gerekiyordu: -**Yarlık**: Tanrının iradesi, buyruğu, izni.

-**Kut**: Siyasi iktidar, güç, ikbal, saadet demektir. Türk dilinin eski kültür kelimelerinden lan kut, Türk hükümdarlarının ünvanlarında sık sık kullanılmıştır: Kutluk Bilge Kül Kağan.

-**Ülüg**: Nasip, kısmet, talih demektir.

-**Alplik**: Yiğitlik demektir.

-**Bilgelik**: İnsan olmanın temel şartı idi. Mutluluk, ululuk, ve erdem yine bilgi ile sağlanıyordu.

→ Hükümdarın görevleri şöyle sıralanabilir:

- Devleti kurma ve düzene koyma
- Yeni alınan yerler yerleştirme ve düzene koyma.

- Töreyi yani kanunları düzene sokmak.
- Halkı doyurup,giydirmek

c)İkili Teskilat:

ikili teşkilat düzenine göre, daima bir tarafın diğer tarafa üstünlüğü söz konusuydu. Uygurlarda sağ kanat üst konumdaydı. Bir kanadın, diğer kanadın üstünlüğünü tanımamasına koşulma yani bağlanma deniyordu.

d)Görevliler:

- **Yabgu veya şad:**Hükümdardan sonra en yetkili kişiydi. Hatta bu yetkiler onlara devleti ala geçirebilecek gücü bile sağlıyordu:**Uygurlarda Baga Tarkan.** Türkler vezire ayguçi adın verirlerdi. Uygur devrinde vezir sayısı çoğalınca, baş vezire uluğ ayguçi denmeye başlanmıştır.
- **Tarkan:**Askeri komutana verilen addır.
- **Buyruk:**Kağanın yanında bulunan büyük memurlar ile danışmanlara verilen addır.
- **Tamgacılar:** İlk olarak Uygurlarda çıkan vezirler gibi büyük yetkilere sahip olup kağanın altın tamgasını taşıyan kişilere verilen addır.
- **Kengeşçi ve Tayanç:** Uygur Türklerinde danışmana verilen addır.
- **Bilge-törüçi:** Uygurlarda kadıların kullandığı isimdir.
- **İlçi:** Devletler arasında gidip gelen kağan elçilerine verilen addır.
- **Bahşı veya açarı:** Uygurların öğretmenler için kullandığı addır.

e)Ordu:

Eski Türk toplumunda ordu halk,halk da ordu idi. Türk toplum yapısında bulunan boy düzeni,Türk askeri düzenin de esasını oluşturmaktaydı. İkili teşkilatlanma bir yandan da askeri teşkilatlanma idi .

Kağanların büyük kardeşleri yabgu ünvanıyla başkomutan olurlardı. Kanların küçük kardeşleri ve şehzadelerden şad ünvanıyla ordu komutanları tayin edilirdi.Ayrıca Kül-çur ve Apa Tarkan gibi büyük komutanlar vardı.

Hemen hemen tamamı atlı olan Türk ordusunun en önemli silahları ok,yay ve kılıç idi.

f)Hukuk:

Türklerde,devlet hayatına kadar her safhada belirleyici olan Türk örf hukukuna **Töre** denilmektedir. Kaynağını Türk gelenek ve görenekleri,din ve inanışları,yaşayış ve tecrübelerinden almaktadır. Eskiden Türkler töreye törü diyorlardı.

Uygur devletinde töre,doğrudan doğruya kanun manasında kullanılmıştır. Hükümdarların koyduğu yasa ve yasaklar da zamanla töre haline gelirdi.

2.Din ve İnanış:

Uygur Türkleri eski dini olan **Gök-Tanrı** dininden sonra İslam dinini kabul edinceye kadar Buda ve Mani dinlerine inanmışlardır.

Buda dini ile ilk temasları M.Ö.II.yy'a kadar dayanmaktadır. Uygurlarda birçok şehir buda dininin merkezi haline gelmiştir:Uygur kağanı Kül Bilge Buda için büyük bir tapınak inşa ettirmiştir.

Uygur Türkleri 762'den sonra Böğü Kağanın gerekli emirleriyle **Mani dinini** benimsemişlerdir. Böğü kağan Uygur Türklerinin Buda dinini bırakarak,tamamen Mani dinini kabul etmesini çok arzuluyordu. Çünkü,o kendi halkının da aynı dinde olan Çinlilerin tesirinden kurtarmak istiyordu. Ama bunun yerine Uygurlar savaşçılık ruhunu yitirmişlerdir.

Uygur Türkleri Miladi 934 ve Hicri 323'ten itibaren **İslam dinini** kabul etmeye başlamışlardır . İslâmiyetçi ilk olarak Türk-Uygur Hükümdarı Satuk Buğra Han kabul etmiştir.

3.Toplum Yapısı ve Hayat Tarzı:

Atlı Bozkır Türklerinin , yerleşik hayata geçişlerinin ve bu tarzla,kendi karakterlerini kaynaştırarak yeni bir medeniyet yaratışlarının en güzel örneğini ilk defa Uygur Türklerinde görmek mümkündür.500 yıllık uzun bir zaman boyunca Uygur Türkleri kendi inançlarındaki toleransa sıkı sıkıya bağlı kalarak,Türk bozkır toplum hayatıyla,yerleşik hayatı uzlaştırmayı başarmıştır.

Uygur Türklerinde baba ailesi düzeni görülür. Ailede reis babadır. aile üyelerine yapılacak işleri o gösterir. Çocukları üzerindeki nüfuzu ,torunlarından herhangi birini kendisine evlat edinerek yetiştirecek derecede geniştir.

Uygur ailesinde genellikle tek eşlilik görülür. Hanımlarını sadece bir dişi olarak değil; hayat arkadaşı, sırdaş olarak kabul ederler. Uygur hanımlarının kıyafetleri çok süslü, rengarenktir. Kızlar evlenmeden önce saçlarını çok örgülü olarak örerler,evlendikten sonra ise ikiye ayırarak örme adeti vardır.

Uygur hanımları , sadece ev işleriyle yetinmezler aynı zamanda beyi ile birlikte her sahada çalışırlar. Ayrıca Uygur Türklerinde hükümdar eşlerinin bazen önemli rolleri olduğu da bilinmektedir.

4.İktisadi Hayat ve Ekonomi:

a)Tarım:

Uygur Türkleri yerleşik hayat geçtikten sonra,ziraat,ekonomilerinin esasını teşkil etmiştir. Ziraat,iklim kuraklığı dolayısıyla geniş ölçüde sulamaya dayanır. Uygurlar sulama kanalları vasıtasıyla sulu tarım yapmaktaydılar. Yetiştirilen ürünlerin başında hububat (buğday,arpa,mısır,pirinç,yulaf) ve pamuk gelir. Kavun ve karpuzu Çinliler Turfan Uygurlarından öğrenmişlerdir.

b)Hayvancılık:

Uygur Türklerinin ilk devirlerdeki ekonomisi,hayvansal bir ekonomiydi. At, koyun ,sığır ,inek beslenmesi esastı. Hayvan ürünlerinden ede edilen yiyecek

giyecek ve barınma, madde ve eşyaları Uygur Türklerinin ekonomisinin esasını teşkil ederdi. Bu nedenle Uygur Türklerinin ticaret mallarını hayvan ürünleri teşkil ederdi. Uygurlar şehirleşmeye bağlı olarak ticaretle de gelişme göstermişlerdi.

5.Yazı,Dil ve Edebiyat:

a)Uygur Dili:

Uygur Türkleri Altay dil grubunun Türki karakterde olan 'Hakaniye' Lehçesi ile konuşurlar.

Türk dilini çağlarına göre incelersek ,Uygur diline ilk olarak Eski Türkçe Çağında Uygur oyma yazılı metinlerle rastlıyoruz. Orta Türkçe çağında ise Uygur edebiyatının altın döneminin eserlerine rastlarız:

- Yusuf Has Hacib:Kutadgu Bilig
- Kaşgarlı Mahmut:Divan-ı Lugat'it Türk

b)Uygur Yazısı:

Uygur Türklerinin yazısını üç bölümde inceleriz:

1.Orhun Yazısı:Uygur Türkleri bu yazıyı 6. Ve7. Yüzyıllarda Ordus,Orhun ve Selenge civarında yaşadıkları sırada ve Uygur İmparatorluğunun yıkılmasından sonra büyük kabileler halinde Doğu Türkistan topraklarına gelip ,yerleştikten sonraki devirlerde kullanmışlardır. Bu yazı ,ilk zamanlarda sağdan sola , son zamanlarda ise yukardan aşağıya doğru yazılmaktadır.

2.Hue-Hu Yazısı:Çinlilerin Uygur yazısı manasında kullandıkları runik yazıdır.7. ve 9. Yüzyıllar arasında kullanılmıştır. Uygur Türkleri bu yazın keşfinden sonra en zengin kültürlerini yaratmaya başlamışlardır. Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig eseri de bu yazıyla yazılmıştır. Bu yazı da sağdan sola doğru yazılır.

3.Arap yazısı:Uygur Türkleri İslamiyet'i kabul ettikten sonra Arap yazısını benimsemişlerdir.Kaşgarlı Mahmut,Ahmet Yükneki eserlerini bu yazıyla vermiştir.

→**Uygur alfabesi:** Bu yazı 18 harften meydana gelirdi. Bunların üçü ünlü,gerisi ünsüz harflerdi. Kelime içerisinde bitişik olarak yazılan harfler başta,ortada ve sonda değişik şekillerde yazılmaktaydı.Uygurlar bu yazılarını matbaaya uygulamayı da başarmışlardır. Turfan Uygurları bugünkü matbaanın esasını oluşturan serbest harflerle kitap basmayı biliyorlardı.

c)Edebiyat:

Uygur Türkleri,edebi alanda çoğu Budist ve Maniheizt gibi dini konuları işleyen eserler vermişlerdir. Tercüme alanında da ileri gidilmiş Sanskritçe,Soğdça ve Çince'den Mani ve Budizm'e ait pek çok temel eserin çevirisi yapılmıştır. Ayrıca Turfan bölgesindeki buluntularda çıkarılan el yazmaları arasında, Türk şiirinin en eski yazılı örnekleri ele geçirilmiştir.

→**Edebiyat alanında verilen eserler:**

- Türeyiş ve Göç Destanları
- Çaştani Beğ Hikayesi,Altun Yaruk
- Koşul,koşma,taşkut,takmak,yır,küg... adları taşıyan bu şiir veya nazımların çoğu dini ilahiler,methiyeler,ölüm ve cehennem tasvirleri,öğütler ve niyazlardır. Fakat bu metinlerin arasında güçlü tabiat şiirleri,lirik aşk şiirleri,yiğitlik terennümleri ve hikmetler de bulunmaktadır.

6. Uygur Türklerinde Bilim ve Sanat:

- Uygur Türkleri , tapınaklarının duvarlarına ve kitaplarında ,daha çok dinsel olayları açıkladıkları,Teknik ve konularda daha gelişmiş resimlere yer vermişlerdir. Hatta bu resimler karikatürü andırmaktadır.
- Doğu Türkistan'ın turfan,Kaşgar ve Hoten şehirlerinde çömlekçilik sanatı da çok gelişmiştir.
- Uygur Türklerinin yaşadıkları yerlerde bakır,bronz,altın ve demir gibi maden işlemeciliğine dair güzel örnekler bulunmuştur,ayrıca demir işçiliğine dayanan silah sanayisinde geliştiği anlaşılmıştır.
- Demircilik işlerinin ilerlemesiyle ziraat ve sulama sanatları da çok gelişmiştir.
- Uygur Türkleri M.S.II. yüzyılda ark kazmasını biliyorlardı. Bunun sonucunda Doğu Türkistan'daki 'karizlar' (kanal) kazma sanatı da ilerledi.
- Hoten şehri kumaş dokuma işlerinde çok ileri idiler.
- Halıcılıkta hayatlarında önemli bir yer kaplıyordu.
- 10. Yüzyılda Turfan Uygurlarına giden Çinli bir seyyahın anlattıklarına göre Beş-Balığ şehrinde Çinli elçinin onuruna bir müzik konseri verilmiş ve Türk seyirlik oyunlarından 'orta oyunu'nu hatırlatan bir oyun oynanmıştır.
 - Bazı Uygur minyatürlerinde çeşitli nefesli ve telli çalgılarla görünen müzisyenlere rastlanmaktadır.Uygurlar günlük hayatlarında müzik ve sazlarından ayrılmazlardı.